

A nemzet eszméje és a nemzetiség kérdése Giuseppe Mazzini gondolkodásában

Mazzini politikai tevékenységének és gondolkodásának hatását vizsgálva különböző európai és Európán kívüli országokban könnyen abba a hibába lehet esni, hogy a kevésbé fontos dolgokról beszélünk, túl nagy jelentőséget tulajdonítunk azoknak, és ezzel elferdítjük a történelmi valóságot. Megegyezik, hogy számos kutató tanulmányát olvasva – különösen azoknál, akik „a nemzetiség és Mazzini hatása az egyes nemzetek újjászületésére” témáról írtak –, olyan érzésünk támad, hogy vagy túlságosan ragaszkodnak a tényekhez, vagy lelkesedéstől átítatott oldalakat írnak tele. Tudományos igénnyel készített munka megírásánál jobban járunk, ha az elképesztő mennyiségű anyagból, mely két tucat kutató munkája eredményeként született meg, csak a tudományosan hiteles közös nevezőt használjuk fel.

Egyáltalán ne lepődjünk meg azon, hogy egy Közép-Európa történelmével foglalkozó kutató a nemzetiség problematikájával foglalkozik Giuseppe Mazzini gondolkodásában. Azt hiszem, hogy mindenki számára világos, a *genovai* és kortársai, illetve a későbbi kutatók számára oly kulcsfontosságú probléma leginkább az európai kontinensre vonatkozik, s elsősorban a közép-keleti részére. Erre már 1972-ben Angelo Tamborra felhívta a figyelmet, amikor a risorgimento történetének XXVI. kongresszusán bevezette a „Mazzini és Közép-Kelet-Európa” szekciót.¹

Köztes-Európa történései azonban nem merítik ki a nemzetiség kérdéskörét, mint ahogy néhány, az Ibér-félszigetről származó kolléga, például Casassas és Ribeiro munkái bizonyítják. Több évtizedig megmarad fő témaként és Mazzini konspirációs, propagandisztikus és politikai tevékenységének középpontjában áll. S bár néhány specifikus tanulmány elemzi (például a Domus mazziniana által publikált néhány cikk „A mazzinianizmus a világon” kötetében²), engedjék meg, hogy utaljak egyrészt a Mazzini gondolkodása és tevékenysége között fellelhető szakadékokra, másrészt Lengyelország, Ukrajna, a Duna-régió és a Balkán történéseire.

Az első kérdés: Mazzini gondolkodása és tevékenysége hatással volt-e más európai országok, különösen Közép-Kelet-Európa szabadságharcos mozgalmaira? A különböző országokban bekövetkezett eseményeket összehasonlítva és a kutatók eredményeit felhasználva azt a következtetést kell levonnunk, hogy volt hatása, de főleg az ideológia és eszmények területére szorítkozott, kevésbé a taktikai, politikai vonalra. Ez azért történt, mert a

¹ Angelo Tamborra, *Introduzione al gruppo di studio su Mazzini e l'Europa orientale*, in *Mazzini e il mazzinianesimo*. XLVI, A risorgimento története konferencia anyaga, Róma, 1974, 287–300. o.

² *Il mazzinianesimo nel mondo*, I-II, szerk. G.Limiti, Pisa 1995–1996.

mazzini-i üzenet a helyi igényeknek megfelelő változatokkal és kiigazításokkal jelent meg, illetve az egyes szabadságharcos mozgalmak célja és kimenetele sok más belső és külső tényezőtől függött. A nagyhatalmak közötti egyensúly, a diplomáciai tevékenység és a gazdasági érdekek sokkal nagyobb súllyal számítottak, mint a mazziniánus elvek, köztük a nemzetre vonatkozó, az országok vezetői pedig egyáltalán nem voltak Mazzini követői. Ellentmondásos, hogy a népi jelleg az egyik pontja az Uvarov miniszter által I. Miklós cárnak, Európa „csendőrének” készített ideológiai programnak, ugyanakkor pedig fellelhető benne az önkényuralom és a pravoszlávizmus.

Sok évvel ezelőtt Jože Pirjevec (akkor még Giuseppe Pierazzi néven írt alá) a Fialat Szlovénok és Fialat Csehek, a szerb és horvát szabadságharcos mozgalmak (bár nem beszélhetünk egységes meggyőződésről) egyes képviselőiben jelölte meg azokat, akik legalább részben átvették a szláv világban a mazziniánus ideológiát. Sőt megállapította, hogy a legfontosabb gondolat, melyet Mazzini a szláv népeknek közvetített az az volt, hogy szilárdan bízott abban, hogy képesek a nemzeti méltóság szintjére emelkedni.³ Még könnyebben elkülöníthető és nagyobb hatású volt a mazziniánus mozgalom a román risorgimentóra, erre Delureanu tanulmányaiiban többször rávilágított,⁴ és a román sajtó is hangoztatta még akkor is, amikor nem beszélhetünk teljes szabadságról (Alberto Basciani említi egy tanulmányában⁵). Mazzini gondolatainak nyomaira bukkanhatunk még Tolsztojnál, míg a lengyel és magyar hazafiakkal való nyilvánvaló kapcsolatra nem szükséges külön felhívni a figyelmet, bár taktikai és stratégiai különbségek léteztek.⁶

Miután válaszoltam erre az első kérdésre, bár csak megközelítőleg, az alábbiakban hozzáfűzök még néhány dolgot. Térjünk rá Mazzini eszméinek elemzésére! Mint az utóbbi időben Salvo Mastellone többször is kiemelte,⁷ Mazzini politikai eszmerendszere 1831 és 1848 között alakul ki. A következő években megszilárdult személyiségének koherenciája, az események alakulásától függetlenül, beleértve még Olaszország egyesülését is, ami természetesen leginkább a szívügye volt. Ebben az ideológiai fejlődési folyamatban, amelyben elkerülhetetlenül jelen volt a taktikai tervezés és a feltétlen hit, nagy és lényeges helyet foglalt el a nemzetiség eszméje, sőt helyesebb azt mondani, hogy a nemzeté. Nem tekintem most feladatommak, hogy bővebb és kimerítőbb formában megálljak ennél a témánál, de helyes legalább emlékeztetni, hogy a *genovai* számára a XVIII. századi, a felvilágosodásból eredő kozmopolitizmus egy régi típusú, a középkorból származó nemzeteszményt támadott meg, és talán győzött le; egy olyan eszményt, mely teljesen az uralkodó személyéhez kötődik vagy legjobb esetben a nemesi oligarchiához. Mindez arra szolgálhatott, hogy az egyén mindaddig el nem ismert jogait előtérbe helyezhessék: tehát annak a kornak megfelelő

³ Giuseppe Pierazzi, *Mazzini e gli slavi dell’Austria e della Turchia*, ivi, 407. o. Ez a tanulmány alapműnek számít a Mazzini és a közép-kelet-európai népek közötti szellemi és gyakorlati kapcsolatok megismerésére.

⁴ Csak a következőt idézzük: Ștefan Delureanu, *Mazzini e la Romania*, ivi, 413–479. o.

⁵ Alberto Basciani, *Mazzini nella stampa romana dell’Ottocento* in *Il Mazzinianesimo nel mondo*, I, cit., 259–327. o.

⁶ Cfr. Marco Clementi, *Mazzini, Tolstoj e Gandhi*, in “Rassegna Storica del Risorgimento”, LXXXVII, 2000, III, 393–410. o. Ugyanattól a szerzőtől ld. *Mazzini e la Russia*, in *Il mazzinianesimo nel mondo*, I, cit., 143–209. o.

⁷ Salvo Mastellone, *Il progetto politico di Mazzini (Italia-Europa)*, Firenze, Olschki, 1994.

pozitív szerepet töltött be. A XIX. században azonban új korszak köszöntött be, amelynek középpontjában nem az egyén és annak egyszerű szabadsága állt, hanem a nemzet és annak függetlensége (egy magasabb szintű szabadság) a többi birodalommal, az „ellenállók” pártjával szemben. Tehát a bécsi kongresszuson felállított rend ellenében, testvéri egyetértésben a többi már kialakult vagy megalakulóban lévő nemzettel. A következő lépés pedig az, hogy a már virágzó nemzetek egy nagy egységét hozzák létre, előbb kontinentális alapokon, majd az egész világot egybefogva, ami kétségkívül utópisztikus és misztikus színezetet kapott. Mint ahogy a marxizmusból kialakult a szocializmus, a proletárdiktatúra, mely jogosan kritizálható, s melyet a kommunizmus követett, ahol már nincs jelentősége az államnak, a mazzinianizmus hasonlóan a hazák, az állampolgárok nemzetének megszilárdítását javasolja, ami legalábbis részben megvalósítható, hogy aztán felépítsék az égis éró piramist, mely kevésbé realizálható. Úgy tűnik, hogy Mazzini gondolatmenetének végpontja, csakúgy, mint a kor értelmiségének, kevésbé érdekes számunkra, annál is inkább, mivel a XIX. században megvalósítandó fázis.

Mazzini nemzetének univerzálisnak és demokratikusnak kell lennie, nem nemesi nációnak vagy Berchet népének, polgáriságában és büszkeségében különböznie kell Párizs felső köreitől és a vad hugenottáktól.⁸ A nemzetet olyan embereknek kell alkotniuk, akik egy csoporthoz tartoznak, ugyanazokat az elveket vallják és a közös jog égisze alatt egy közös célért dolgoznak.⁹ Olaszországban, csakúgy, mint Európa más térségeiben a paraszti rétegek számára az univerzalizmus nagyreményű illúzióknak tűnt, míg önmagában is vonzerőt jelentett számukra, ha valaki általános érdekek megvalósításáért dolgozott és nem egy osztályért, vagy személyes cél eléréséért. Valószínűleg Mazzini tisztában lehetett ezzel a mondhatjuk kulturális akadállyal, amikor felvázolta az állampolgárok nemzetének képét. A tömegek tudatilag nem voltak felkészülve (ez gyakran a középosztályra és az értelmiségiekre is vonatkozik), ezért nagy hangsúlyt fektetett a képzésükre. A gyakorlatban azonban ez csak a munkásosztály felé volt megvalósítható, ahol nagy konkurenciát jelentettek a szocialista irányzatok, pedig elvileg az összes jövőbeni állampolgárhoz kellett volna szólnia. Itt találkozhatunk egy spontán egybeeséssel a mazzini-i mű (nemcsak gondolkodás, mivel a *genovai* számára állandósult normát jelentett) és a késői nemzeti ébredések között. Itt a népi könyvtárakra gondolok és az általa elképzelt esti iskolákra, melyek párhuzamba állíthatók a citalištokkal vagy a bolgár olvasóköroekkel. A cél mindig ugyanaz: kialakítani a tömegek nemzettudatát. Hasonlóan a svájci száműzetés idejéhez, amikor felhívást intézett az egységben való hitre és annak eléréséhez való munkára, előkészítve az utat az egyszerű réte-

⁸ Giovanni Berchet, *Sul 'Cacciatore feroce' e sulla 'Eleonora' di Goffredo Augusto Bürger. Lettera semiseria di Giovanni Grisostomo al suo figliuolo* (1816): "Basti a te per ora di sapere che tutte le presenti nazioni d'Europa (l'italiana anch'essa né più né meno) sono formate da tre classi d'individui: l'una di Ottentotti, l'una di Parigini; e l'una, per ultimo, che comprende tutti gli altri individui leggenti ed ascoltanti [...] A questi tutti io do nome di popolo." („Neked egyelőre azt kell tudnod, hogy Európa minden jelenlegi nemzete (az olasz is, sem többé, sem kevésbé) három egyéni osztályból alakult ki: részben a hugenottákból, részben a párizsiakból, és végül részben minden olvasni és érteni tudó egyénből. (...) Mindezeket nevezem én népnek.”)

⁹ Giuseppe Mazzini, *Nazionalità. Qualche idea su una costituzione nazionale* (1835), in *Edizione nazionale degli scritti*, VI, 123–158. o.

gekhez szólva: „au cultivateur, au paysan” (a földműveshez, a paraszthoz).¹⁰ Ez erősen emlékeztet a populista oroszok néphez való fordulására, még akkor is, ha ez utóbbiak a szociális igazság és a társadalmi fejlődés tanaiban kívántak ígét hirdetni, anélkül, hogy beszélték volna a nemzeti tudat meghatározásáról.

S íme elérkeztünk a mazziniánizmus és egyéb európai nemzeti ideológiák kulcspontjához. A risorgimento nem más, mint nemzetépítés (nation-building). Természetesen nem az értelmiségiek vagy kereskedők, akik szélesebb és ellenőrizhetőbb piacot akarnak létrehozni áruiknak (ez csak egy olyan érdek, mely egybeesik a nemzeti irányzatok körül kialakuló növekvő egyetértéssel), találmányairól van szó. A nemzetépítést már létező dologból kellett elkezdni. Mazzini – és nemcsak ő – a nemzet újrafelfedezéséről beszél: a közös nyelvről, szokásokról, az egy fajhoz való tartozásról – tehát az etnikai alapú nemzetről –, amik alapkövet képeznek a nemzet nemesebb értelemben vett megalakításához, a „történelmi” nemzetéhez. Ez egy nagyobb lélegzetvételű koncepció, nehezebben asszimilálható, hiszen a történelmi nemzeten megjelenhetnek más etnikai elemek. A kötelékek, melyeket a közös történelem hozhat létre, az azonos demokratikus meggyőződések, azok a törvények, melyeket az állampolgárok az általános választójog alapján választanak, kötélyanyagot képezhetnek a különböző etnikai csoportok között. A külső valóság és a Lega Nord secessziós és paraszecessziós jelenségének éles szemű megfigyelője, Gian Enrico Rusconi nem véletlenül állítja, hogy a Lega ideológiájában kevés szerep jut a népnek¹¹ (egyébként is nehéz meghatározni), míg gyakran hangsúlyozzák a kizsákmányolást, mely a rossz római központi kormányzás eredménye, és az így lehetőségeiben hátráltatott északi lakosságot (akik, ha magukra hagynák őket, sokkal jobban tudnának kormányozni). Ez az egy elem, mely – úgy tűnik – közös Bossinál és Mazzininél, sokkal kisebb jelentőségű, mint az összes többi, melyek elkülönülnek (belátom, és nem is tenném, kettejük intellektuális és erkölcsi összehasonlítását, aminek nincs is jogos alapja.). A *genovai* szerint, az állampolgárok nemzete akkor jöhet létre, ha az alapjai már századok óta le vannak fektetve: egy nemzetet nem lehet a semmiből létrehozni. Ugyanakkor nem az etnikumról beszél, amikor megállapítja (azzal a hozzáállással, amit ma antidarwinistának definiálnánk): „Nem hiszünk a fajok örökségében. Nem hiszünk a nyelv örökségében. Nem hiszünk a klíma hatásában az emberi tevékenység fejlődésére.” Végül: „a nyelv egy ember ígéje, a gondolatai, ideáljai, melyeket azért választott, hogy képviselje magát a világban, ezek határozzák meg az otthonát.”¹²

Sőt mi több, egy felkelés – többször is ismétli Mazzini –, mely Olaszország vagy Európa egy részében a nemzeti forradalmat sikerre vihetné, politikai terveivel ellentétben áll, megfosztja természetének lényegétől, késlelteti a cél elérését. Az Északi Királyság csak a savoyaiak dinasztikus terve, elképzelhetetlen Olaszország felszabadítása a Duna-menti hercegségek kárára, amit a Habsburg uralkodói ház ajánlott fel (1856-os párizsi konferencia, 1860-ban Varsóban tartott uralkodói gyűlés és a 60-as évek diplomáciai tárgyalásai). Mind az olasz és az európai nemzeti valóságot tekintve, Mazzini számára az összehangoltan történő felkelés a hatékony, amint a talán kicsit helytelenül követőjének tekintett Marco

¹⁰ Uo, *Nazionalità. Unitari e federalisti (1835)*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VI, 3–41. o.

¹¹ Gian Enrico Rusconi, *Se cessiamo di essere una nazione. Tra etnodemocrazie regionali e cittadinanza europea*, Bologna, Il Mulino, 1993.

¹² Giuseppe Mazzini, *Humanité et patrie*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VII, 201–218. o.

Antonio Canini állítja.¹³ Különösen felvilágosult gondolatnak tekintem Mazzini egyik megállapítását a spanyol helyzetre vonatkozóan, ahol nem úgy tűnt, hogy nem létezik etnikai-nemzeti probléma a régi autonóm tradíció ellenére. „A spanyol forradalom nemzeti forradalom.” – mondja a „Propagador de la libertad” képviselőire vonatkoztatva –, mert a nép összefogásával működik és „egységesíti” az embereket.¹⁴ Ezen természete miatt a mazziniánus humanizmusra kell összpontosítania és nem a kozmopolitizmusra. Ez utóbbi célja az emberiség győzelme az egyénen keresztül, míg a humanizmusé a hazán keresztül. A különbség tehát hasonló az egyszerű és a teljes szabadság között, mely a társuláson belül és azon keresztül valósul meg. A kozmopolita azt kockáztatja, hogy passzív marad és nem éri el célját, vagy pedig egyenesen elfogadja a despotizmust, összekeverve célokat és eszközöket (egyéni jogokat), az „ubi bene, ibi patria” egoista szólámára hallgatva. Felfedezhető, hogy a *genovai* ellene van az alulról jövő kozmopolitizmusnak, mint például a külföldön dolgozó olasz munkásoké, akik külföldi és nem olasz társulásokba és szakszervezetekbe léptek be, energiákat vonva el a patriotizmus harcától, mely megelőző és elkerülhetetlen fázisa az emberiség győzelmének. Végül azzal szemben, amit a kommunisták manifestuma ír le, a mi munkásainknak volt hazája. Érdekes módon egy szélsőbaloldali éles elméjű gondolkodó, Luciano Canfora egyik igen vitatott hozzászólásában újra megjelenik az a tézis – a plutarkhoszi Alkibiadész életéről beszélve –, hogy az igazi, a hazától független internacionalizmus a vezető osztályokban jelenik meg.¹⁵ Itt érdemes megemlíteni Marco Clementi egyik megfigyelését, hogy a XX. század elején Oroszországban Mazzini eszméinek újrafelfedezése antiszocialista funkciót töltött be (kikerülve így a cenzúrát).

Mivel éppen a spanyol esetben is létezett egy haza, Mazzini gondolhatott arra, hogy ebbe beléphet Portugália is egy Ibér Köztársaság keretein belül. Ezzel egy másik lényeges pontját érintjük a mazziniánus ideológiának, melyet a történészek többször meghatározó jelentőségűnek ítélték. Az a „történelmi” nemzettel szembeni privilegizált hozzáállás, melyet szabadon hoznak létre különböző eseményeken és politikai meggyőződéseken keresztül, azt eredményezi, hogy tout court történelmi nemzettel fog egyenértékűvé válni. Így lesz elfogadható a *genovai* számára Lengyelország újjáalakítása az 1772 előtti állapotoknak megfelelően, egy mindenképpen többnemzetiségű állam, mely tartalmaz nacionalista elemeket is, melyeknek természetesen előbb vagy utóbb el kell tűnniük. Még ellentmondásosabbnak tűnik Szent István magyar koronájához való viszonya. Erős és nagy Magyarországot szeretne látni, mely egy több államot magába foglaló konföderáció legjelentősebb tagja. Kossuth és más magyarok ellenállásával szemben, hogy néhány történelmileg, de nem etnikailag magyar területről lemondjanak, 1856-ban arra hajlik, hogy elismerje: „Tehát Erdély sohasem lesz román? Nem állítom: sőt azt mondanám, hogy az lesz. De úgy gondolom, most hibás és apolitikus lenne ehhez a kérdéshez ragaszkodni.”¹⁶ Pontosan ez az a

¹³ [Marco Antonio Canini] *Vingt ans d'exil*, Paris, Dramard-Baudry, 1868, 165. o. Erről, a dunabalkáni Európában élő, és oda annyira kötődő olaszról ld. Francesco Guida, *L'Italia e il Risorgimento balcanico. Marco Antonio Canini*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1984.

¹⁴ Giuseppe Mazzini, De la nationalité au *Propagador*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VII, 331–351. o.

¹⁵ Luciano Canfora, in “Il Corriere della sera”, 1996.

¹⁶ Giuseppe Mazzini, lettera a N.Fabrizi, 21 aprile 1856, in *Edizione nazionale degli scritti*, LVI, 192. o.

mondat, mely egyáltalán nincs összhangban a mazziniánus szólamokkal, világosan megmutatja számunkra, hogy Mazzini tisztában volt a nemzeti konfliktusokkal, melyek megakadályozták, hogy az elnyomott nemzetek együttműködjenek. Nem jött rá idejében, hogy ez a korszak, melyet „körkörös irredentizmusnak” szoktam definiálni (fel akarom szabadítani az uralmad alatt álló honfitársaimat, és te irredentának tartod egy harmadik hatalomtól elnyomott honfitársaidat, valamint ők a saját államukba akarnak bevonni egy, az én államban élő kisebbséget.), nagyon jellemző Közép-Kelet-Európára. Azonban jól ismerte és kritizálta az 1848–49-es forradalmakban a nemzetiségek közötti ellentéteket, mely a Habsburgok és általában a konzervatív hatalmak érdekeit szolgálta. A nemzeti forradalmak érdekével szembenálló elképzelésekkel ellentétben a piemonti kormányzókhoz és Czartoryski körül csoportosult száműzött lengyelekhez hasonlóan próbált cselekedni.¹⁷ Minden hiábavaló volt, sőt post res perditas egy sokkal kedvezőbb alkalomra várva, nem sikerült teljesen eltörölni a nemzeti eliték közötti ellentéteket, melyeken legalább hazájukon kívül felül tudtak emelkedni. Az 1849-et követő konföderációs tervek részben újszerűek a 30-as és 40-es évekhez képest, mind csak papíron léteztek, részben a nagy európai fővárosokból diktált nemzetközi politika meghatározó befolyása miatt, részben pedig a mindenki számára kielégítő egymás közötti megegyezésre jutás lehetetlensége miatt. Maga Mazzini is követett el hibákat konföderációs tervezetében, melynek célja az egy régióban lévő különböző népek együttéléséből fakadó problémák megoldása lett volna. Például amikor a görögöknek tulajdonított hatalmas szlávok lakta területekről beszélt, nem volt külön Napóleonnál, aki néhány évtizeddel korábban hétmillió görögről szólt,¹⁸ talán alábecsülve az európai egyensúly egyik legjelentősebb problémáját. Itt Macedóniára gondolok, az úgynevezett Európa gyűjtőjének központjáról. Nem gondolhatott rá, hogy pont Macedóniában leszünk tanúi a nation-building egyik legkiemelkedőbb példájának, köszönhetően egy csoport értelmiségi aktív tevékenységének,¹⁹ a szerb–bolgár ellentéteknek és politikai meggyőződéseknek, végül Titónak. Mazzini csak azt látta, hogy a Balkánon is privilegizált helyzetben volt egy történelmi nemzet, Görögország, mely érdemes volt arra, hogy feléledjen, és elsőként újra nemzetállammá alakuljon (bár nem teljességében). Azokban az években nem érzékelték még Nyugat-Európában a bolgár újjáéledés első jeleit (a macedónról még feltételezés sem születhetett, az albán még konkrétan el sem kezdődött, a szerb pedig még nem volt összehasonlítható a göröggel). Azt kértem, hogy vajon nem befolyásolta-e Mazzinit a XIX. század végére visszanyúló konföderációs tervezet, mely a hellén mártírtól, Rigasz Fereosztól származik, aki egy többnemzetiségű államot képzelt el, melyben a görög nemzetnek *prima inter patrias* szerep jutott volna mint a többiek, jóval elmaradottabbak nevelője.²⁰ Csak a hatvanas években és különösen a fiatal bolgárok delegációjával való 1869-es

¹⁷ Angelo Tamborra, *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX-XX (1800–1920)*, Milano, Vallardi, 1971; Pasquale Fornaro, *Risorgimento italiano e questione ungherese (1849–1867)*, Soveria Mannelli, Rubbettino 1995.

¹⁸ Francesco Guida, *Problemi del risveglio delle nazionalità balcaniche durante l'epoca napoleonica*, in *Il risveglio delle nazionalità nel periodo napoleonico*, Pisa, Giardini editori 1982, 119–146. o.

¹⁹ Marco Dogo, *Lingua e nazionalità in Macedonia. Vicende e pensieri di profeti disarmati. 1902–1903*, Milano Jaca book, 1985.

²⁰ Rigas Fereos. *La rivoluzione, la Grecia, i Balcani*, szerk. L. Marcheselli, Trieste, Lint 1999.

találkozása után (nemrégén Genova és Sarova kutatók írtak róla²¹) változott meg véleménye, legalábbis részben.

Ezeken kívül Mazzininél találkozhatunk még egy jelentős elképzeléssel, hogy a keleti kérdés mindig is szorosan kapcsolatban állt Olaszországgal, azon a ponton, hogy egyes kezdeményezéseket összefüggéseiben kellett volna vizsgálni. Véleménye szerint szükség-szerű volt, hogy az 1859-es és különösen az 1860-as olasz eseményeknek az Adrián túl is következményei legyenek. Nemcsak arra gondolt, hogy Bixio Cosenzában mint európai katona bevonta az összes vörös ingest és Garibaldi részt vett számos dalmáciai és epíriai partraszállási akcióban a 60-as évek folyamán, hogy Ausztriát vagy Törökországot a szívében sebesítse meg, olyannyira, hogy később a piemonti, majd az olasz kormány is hasonló elképzeléseket vallott (nem is beszélve II. Viktor Emmánuel személyes politikájáról). A történelem e fejezetéről sokan írtak már, kezdve Kerofilasztól Maturiig, Tamborrától Liakoszig, Koltay-Kastnertől Caccamóig²² és még sokan mások.

Az olasz és keleti kérdés közötti kapcsolat nemcsak a konzervatív hatalmak ellen folytatott küzdelem taktikai szükségleteiből állt. Doktrínai meggyőződés is van a háttérben. „Az az ember, aki elszigetelődik, öngyilkos.”²³ Minden nemzet erkölcsi kötelessége a külpolitika folytatása; a nemzetközi kezdeményezések hiánya azt jelenti, hogy alárendelt, ha pedig eltúlzott mértékű, nem harmonizálhat a nemzet küldetésével. Tehát nemet mond az Arpagone-nemzetre és Fracassa kapitányéra. Mazzini ezen elképzelései leginkább svájci tartózkodása alatt kristályosodtak ki. Hitt abban, hogy a svájci konföderációból létre lehet hozni egy nagyszabású nemzetet (az Alpok mentén fekvő népekből), erősen elítélte Svájc hagyományosan semlegességre törekvő politikáját, hogy saját, nem mindig tisztességes érdekeit védje, mely a nemzeti éretlenség jele. Ez bebizonyosodott a később bekövetkezett események fényében, mint például a náci aranyak Svájcba történő menekítése.

Mazzini határozottan elutasítja a XIX. században Európában oly elterjedt pánszlávizmustól való félelmet. Nem minden szláv kötődik a „moszkovitákhoz”. Még a nagy rebellis, Lengyelország esetében is („elnyomott törzs, mely egy világ magjait hordozza magában”²⁴) meg van róla győződve, hogy a balkáni, vagy közép-európai szlávok, akik szimpátiát tápláltak az oroszok ottománokkal szembeni politikájával, csak taktikai okokból folytattak

²¹ Liudmila Genova – Krumka Šarova, *Il movimento nazionale rivoluzionario bulgaro e le idee di Mazzini*, in *Il mazzinianesimo nel mondo*, II, cit.

²² Costas Kerofilas, *La Grecia e l'Italia nel Risorgimento italiano*, Firenze, La Voce 1919; Jenő Koltay-Kastner, *Progetti rivoluzionari italo-ungheresi nel 1864*, in “Bollettino del museo del Risorgimento”, Bologna, V, 1960, II; Walter Maturi, *Le avventure balcaniche di Marco Antonio Canini nel 1862*, in *Studi storici in onore di Gioacchino Volpe*, Firenze, 1958; Angelo Tamborra, *Questione veneta e progetti di azioni garibaldine dalla Dalmazia all'Europa centrale (1861–1866)*, in *Conferenze e note accademiche nel I centenario dell'unione del Veneto all'Italia*, Padova, 1967, 81–95. o.; Idem, *Garibaldi e l'Europa, impegno militare e prospettive politiche*, Roma, SME, 1983; Domenico Caccamo, *L'Italia, la questione del Veneto e i Principati danubiani*, in “Storia e politica”, XIX, 1980, III, 435–456. o.; Antonis Liakos, *L'unificazione italiana e la Grande idea. Ideologia e azione dei movimenti nazionali in Italia e in Grecia, 1859–1871*, Firenze, Aletheia 1995.

²³ Giuseppe Mazzini, *Nazionalità. Qualche idea su una costituzione nazionale (1835)*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VI, 127. o.

²⁴ Idem, *Un mot sur la question polonaise*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VII, 232. o.

oroszbarát politikát. Készek lesznek arra, hogy kezükbe vegyék sorsukat, amint Európa más népei is fellépnek ebben az értelemben, nemzeti forradalmakat kezdeményezve. Magában az orosz birodalomban is jelentős megmozdulások voltak, ami megjelent már a dekabristák mozgalmában és a száműzöttek, mint Herzen tevékenységében. Végül részekre fog hullani a birodalom, amikor egy napon forradalmi hullám fogja megrázni. Mykola Varvarcev is részben megerősíti ezt a látomást.²⁵ A nagy szláv tenger nem lesz többé egy agresszív és terjeszkedő birodalom, mely veszélyt jelent az egész európai kontinensre, hanem szabad népek nagy konföderációja. Végül a nagy oroszok, a legnagyobb számú keleti szláv nép civilizációs küldetését fognak betölteni Ázsiában. A *genovai* itt egy, az európai kultúrának annyira kedves régi témához nyúl vissza: kiindulópontját megtaláljuk a XVI. század végén, annak az embernek az ellenreformációs víziójából kiindulva, aki Kelet-Európában részben kialakította az Egyházi Állam politikáját. Ő a jezsuita Antonio Possevino, aki – maga is kitartóan támogatta a lengyel ügyet – úgy emlegeti Oroszországot, mint a „kelettel összekötő híd”.²⁶ Ugyanezt halljuk Berlinben 1940 őszen Molotovtól, hogy az orosz expanziót az ázsiai szubkontinens felé kellene irányítani. Ha kétségeket kelthet az oroszoknak felvetett javaslat, hogy az ázsiai szubkontinens felé forduljanak (hogy egy XX. századi terminológiát használjunk), annak ellenére, hogy a cár birodalma mindkét kontinensre kiterjedő hatalom volt, megalapozottabbnak tűnik a mazzini-i elgondolás, hogy Pétervár és Moszkva, a cár és a Szent Szinódus nem határozhatják meg a jövőben a nyugati és déli szláv népek vezetőinek lépéseit, hanem esetenként saját érdekeiknek megfelelően fognak alkalmazkodni. Mazzini nem érthette már meg, hogyan teljesedett be próféciaja a bolgár nép esetében, mely felszabadulását leginkább az orosz fegyvereknek köszönhette: csak néhány évvel az Autonóm Bolgár Hercegség megszületése után, Pétervár szándékaival szemben maximálisan rebellisnek mutatkozott; ennek a lázadásnak egyik főszereplője volt Stefan Stambolov, aki mazziniánusan feltételezett egy balkáni konföderációt (Románia, Szerbia és Bulgária), mely elég erős lesz hozzá, hogy őrszemként figyelje Oroszországot.²⁷ Majd az első világháborúban Bulgária egyenesen hadat üzen Oroszországnak. Még figyelemreméltóbb Ukrajna esete, mely kiterjedését tekintve a kontinens második legnagyobb országa, mely a FÁK keretein belül is féltékenyen hangoztatta függetlenségét, miután kilépett a Szovjetunióból, nemcsak, hogy a totalitárius rendszer ellen tiltakozzon, hanem nemzeti okok miatt is. Mazzini optimizmusa a pánszlávizmussal kapcsolatban (mely túlságosan optimista vízió alapszik) nem annyira meglepő, ha felidézzük egy megállapítását: „az európai család minden tagja a szabadságok igen magas fokán áll”.²⁸ A fentiekhez hasonlóan hitt a pángermánizmus gon-

²⁵ Mykola Varvarcev, *Mazzini e l'Ucraina nell'Ottocento*, in *Il mazziniano nel mondo*, II, cit.

²⁶ Francesco Guida, *Antonio Possevino e la Livonia: un episodio della Controriforma (1582–1585)*, „Europa orientalis”, II, 1983, 73–105. o.; Uo, *Ivan il Terribile e Antonio Possevino: il difficile dialogo tra Cattolicesimo e Ortodossia*, in *Le origini e lo sviluppo della Cristianità slavo-bizantina: il battesimo del 988 nella lunga durata*, Roma 1992, 261–275. o.

²⁷ F. Guida – A. Pitassio – R. Tolomeo, *Nascita di uno Stato balcanico. La Bulgaria di Alessandro di Battenberg nella corrispondenza diplomatica italiana (1879–1886)*, Napoli, Edizioni scientifiche italiane 1988, 80. o.

²⁸ Giuseppe Mazzini, *Nationalité et propagande*, in *Edizione nazionale degli scritti*, XII; 252–257. o.

dolatában, melyet féken tarthatna a szláv vagy közép-európai konföderáció, ugyanúgy, mint ahogy leszerelné az oroszokat.

Mazzini állásfoglalása a nemzetiségek problémájával kapcsolatban – mint futólag már beszéltünk róla – apró változásokon ment keresztül, de alapjaiban változatlan maradt. Így volt ez Ludevít Gaj illirizmusának esetében is, akit eleinte nem tekintett nagy jelentőségűnek, s csak később figyelt fel rá, hogy bár kulturális területen munkálkodva, de erősítette a már egyébként is létező nemzeti érzést a horvátok között, s ugyanakkor előkészítette a talajt egy másik délszláv néppel, a szerbekkel (akik félig-meddig már függetlenséget élveztek) való találkozásra a jugoszlávizmus útján.²⁹ Megfigyelhetjük, hogy az előbb nyerő, majd legyőzött idea, melyről beszélünk, századunkban fontos szerepet töltött be Európa történelmében, Mazzininak és a XIX. század több gondolkodójának föderalista és konföderalista elképzeléseinek egyetlen tényleges megvalósulásaként. Az illiristák kulturális téren végzett munkája tökéletesen összhangban volt Mazzini elképzelésének egy kardinális pontjával: nem elég a függetlenség a nemzet megalkotásához. „A szabadság szeretete – írja Mazzini – egymagában is alkothatja a nemzeti létezés elvét, a sivatag legkisebb törzse is alkothat nemzetet.”³⁰

Egy dologról kell még beszélünk, hogy Mazzini ideológiája hogyan fejtette ki hatását az egyes népekre: nem jelent meg mindenhol azonos mértékben, de elterjedtsége meglepően széleskörű. Sőt, még Olaszországban is az történt, hogy gondolatait háziasították és kiválogatták. A horvátok között ketten voltak, maguk is különböző gondolkodásúak, akik gondoskodtak jelenlétéről, Imbro Tkalac³¹ és Eugen Kvaternik, majd később Frano Supilo.

A már emlegetett Fialat Csehek és Fialat Szlovénok kitörölték az isteni Ausztriába vett hitet, s ezzel más délszláv népekre is hatással voltak. A század folyamán a Béccsel való szakítás tézisének erősödésével az osztrák–magyar uralom elbukásáért küzdő társaságok létrehozásával Mazzini elgondolásainak egy másik alapköve is megvalósult. Ezt bizonyítja a Fialat Bosznia szervezet tevékenysége, ennek soraiból kerültek ki a szarajevói merénylet elkövetői, a szervezet tagjait nagyban befolyásolták Mazzini írásai.³² „A mazzinianizmus a világon” című kötetben világosan leírásra kerül, hogyan hatottak Mazzini eszméi Spanyolországban, mely területileg már a risorgimento előtt kialakult és az évtizedek folyamán többé-kevésbé radikális tendenciák kerekedtek egyre inkább felül a spanyol republikanizmusban.³³ Természetesen a felsorolást lehetne folytatni. A román esetről volt már szó, melyben olyanok is, (mint például a Brătianu vagy Rosetti testvérek³⁴) akik magas politikai tisztségeket töltöttek be, nyíltan mazziniánusok voltak, vagy Mazzinihez hasonlóan transznacionális bizottságokat vagy pártvezetést képzeltek el, melyek az egész kontinens

²⁹ Giuseppe Pierazzi, id. mű, 313. o.

³⁰ Giuseppe Mazzini, *Nazionalità. Qualche idea su una costituzione nazionale (1835)*, in *Edizione nazionale degli scritti*, VI, 150. o.

³¹ Angelo Tamborra, *Imbro I. Tkalac e l'Italia*, Roma, Istituto per la storia del Risorgimento italiano, 1966.

³² Giuseppe Pierazzi, id. mű, 412. o.

³³ Jordi Casassas – Albert Ghanime – Josep Pich – Teresa Abelló, *La influencia de Mazzini en el republicanismo español*, in *Il mazzinianesimo nel mondo*, I, cit., 77–142. o.; Isabel Pascual Sastre, *Mazzini y los republicanos españoles*, in *Il mazzinianesimo nel mondo*, II, cit.

³⁴ Ștefan Delureanu, id. mű.

demokratikus erőit magukba foglalták volna. A Kossuthtal³⁵ és Mickiewicz-csel való kapcsolatok Mazzini tevékenységének legérdekesebb részei, s politikai kezdeményezéseit évtizedekig jellemezte más magyar és lengyel száműzöttekkel való kapcsolatok. Különösen néhány lengyel tartozott a leghűségesebb követői közé, sőt ügynökeiként működött Európa különböző részein.³⁶ Néhány esetben ezek a külföldiek Mazzini és honfitársai között közvetítőként működtek; két esetet említenék: Garibaldival való kibékülése (bár tiszavirág életű volt), melyet Herzen szorgalmazott,³⁷ s Klapka közbenjárása a genovai és az olasz király között.³⁸

Igen elterjedt szemlélet, hogy a mazzini-i rendszerben benne vannak a negatív nacionalizmus magvai is: maga Rosario Romeo is hajlott arra, hogy így gondolja, azt állítva, hogy Mazzini nemzetfelfogása nemcsak francia vagy olasz mintára született, vagyis, hogy a nemzet választáson alapszik, hanem inkább német alapú, tehát, hogy a nemzetet megkérdőjelezhetetlen tárgyi jellegzetességek jellemzik (faj, nyelv, terület).³⁹ Véleményemet már a tanulmány elején elmondtam, hozzáteszem, hogy tévedés Mazzininak tulajdonítani egyes erők negatív irányba való fejlődését, melyeknek nála teljesen más irányba kellett volna vezetniük. Közép-Kelet-Európában láthatjuk a legjobban, hogy a nemzetek megalakulása-újrafelfedezése és nemzetállamokba való tömörülése (a mazzinianizmus magja) milyen veszélyes úton fejlődött tovább, mely elkerülhetetlenül ellentéteket eredményezett – és nem a mazzini-i összeölekezést – a nemzetek között megszületésük után. Követői közül néhányan a Nagy-Horvátországot, vagy Nagy-Szerbiát támogatták, vagy olyan államnemzetet, melynek határai már nem lettek volna jogosak a nemzetiségek korában, míg a közép- vagy a modernkorban azok voltak. Végül pontosan a nemzeti folyamat nem kívánt fejlődésének köszönhetően, a bajt megelőzendő javasolta Mazzini konföderalista terveit, de más okból is. Ha a nemzet egy választás, egy közösségi érzés, a szabadon kifejezett választás eszköze, akkor nagymértékben feloldhatja a súlyos, még aktuális nemzeti ellentétek problémáját. Említенék egy példát: 1922-ben Sopron német ajkú lakossága a magyar államhoz való

³⁵ Eugenio Koltay Kastner, *Mazzini e Kossuth*, Firenze, 1929; Magda Jászay, *L'Italia e la rivoluzione ungherese del 1848–1849*, Budapest, Istituto per l'Europa orientale, 1949; Franco della Peruta, *Mazzini, Kossuth e le relazioni italo-ungheresi nel periodo del Risorgimento*, in "Il Risorgimento", XL, 1988, 1, 1–21. o.; Luigi Polo Friz, *Kossuth–Mazzini. La disputa in margine al 6 febbraio 1853*, in "Il Risorgimento", XLII, 1990, 2-3, 237–252. o.; Cosimo Ceccuti, *L'Ungheria negli scritti di Mazzini: le tentazioni della geopolitica*, in "Rassegna storica toscana", XXXIX, 1993, 2, 231–242. o.

³⁶ A.Lewak, *Mazzini e l'emigrazione polacca*, in "Il Risorgimento italiano", XVII, 1924, 4; Giovanna Tomassucci, *Mazzini e la Polonia "sorella combattente"*, in *Il mazzinianesimo nel mondo*, II, cit.

³⁷ Aleksandr Herzen volt az, aki leírta az olasz risorgimento két leghíresebb alakjának találkozóját, amely londoni házában történt, a következő oldalakon összegyűjtve *Polnoe sobranie sočinenie*, Moskva, Nauka, vol. XXX, 537–564. o. (a fejezet címe: *Camicia rossa*); ld. a következő rövid antológiát Aleksandr Herzen, *Mazzini e Garibaldi*, Roma, elo, 1995.

³⁸ Giuseppe Pierazzi, id. mű, 382. o.

³⁹ Leírja Gennaro Sasso, *Rosario Romeo e l'idea di 'nazione'. Appunti e considerazioni*, in *Il rinnovamento della storiografia politica. Studi in memoria di Rosario Romeo*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Treccani, különösen: 126. o.

tartozás mellett szavazott Ausztriával szemben, a hagyomány és történelem kötelékeit tartva szem előtt az etnikaival szemben.⁴⁰ Érdekes lenne ma megkérdezni a dél-tiroli lakosokat, hogy el akarnak-e válni Olaszországtól. Sajnos a népességnek ritkán volt alkalma szabadon dönteni arról, hogy egyik vagy másik államhoz kíván-e tartozni, és ehhez a nem tökéletes, de korrekt módszerhez képest előnyben részesítették a katonai, a gazdasági, vagy más célokból véghezvitt annexiót, a népességcserét vagy etnikai tisztogatást, mely ma mindenki előtt ismert. Bizonyára van, akinek feltűnt, hogy mindeddig nem beszéltem egy területről, melyen Mazzini kezdeményezései könnyen kritikára serkentik a történészeket. A nép háborújának teóriájára gondolok, a hazafiak számbeli fölényébe vetett bizalomra a reguláris hadseregekkel szemben. Gondolom ez olyan téma, amelyhez keveset fűzhetek hozzá: gyakorlatilag Olaszországtól Bulgáriáig a felfegyverzett bandák akciói kevés eredménnyel jártak, kivéve az ezrek expedícióját, mely önmagában sok szempontból is történelmi jelentőségű. Ennek sikere adhatott fényes mázat a gerillatevékenység mazzini-i elgondolásának, talán felkavarva így a vizeket. Ez a jelenség nem ismétlődött meg, s a következő évtizedekben a kontinens egyetlen szögletében sem történt hasonló vállalkozás. Az önkéntesek küldésének hasznosságáról szóló vita elhúzódott, egészen a szocialista Mussolini Ricciotti Garibaldihoz szóló kemény szavaiig, a balkáni háborúk idején.⁴¹ Csak megerősíthetjük, hogy egy szimpatizáló hadsereg még akár indirekt támogatása nélkül a nép háborújának csekély esélye van a sikerre. Századunkban az ellenállási mozgalmakat (akár nagyobb méretűeket), melyek sikeresek voltak, egy általánosabb, kiterjedtebb konfliktus környezetében helyezhetjük el. Igaz, hogy a háború utáni, kevésbé ismert ellenállások (Ukrajnában, Lengyelországban) nem voltak olyan pozitív kimenetelűek. Másrészt a nép háborújába vetett hit tisztán teoretikus megállapításán túl nem szabad elfelejtenünk, hogy különösen a 60-as években Mazzini feltételezte, hogy néhány reguláris hadsereg (olasz, szerb, talán magyar és lengyel, sőt talán az angol és a francia) együttesen cselekszenek a felkelések következményeként, a Balkántól Galíciáig terjedő hadjáratban.⁴² A *genovai* abban az időben –mint ismert – nem vonakodott még az olasz királlyal is tárgyalni.

Remélem, hogy sikerült érinteni azokat a legfőbb témákat, melyek szoros kapcsolatban állnak egyrészt Mazzini nemzeteóriájával és kezdeményezésével, másrészt az európai, főleg kelet-európai népek történetével. Mint láttuk, és teljesen természetes és előrelátható volt, a kapcsolat szoros. Megkockáztatom azt az állítást, hogy Mazzini olyan gondolkodó volt, akinek elképzelései érthetőek és megoszthatóak bármely országban, különösen azoknak a népeknek a helyzetéhez volt megfelelő, melyek a múlt században nem tudtak még saját nemzetállamot alapítani. Ha ő nem született volna meg, azok a népek, akik az Elbán innen és még inkább az Elbán túl élnek, egy másik vezetőt, apostolt kellett volna keresniük.

⁴⁰ Marta Petricioli, *La questione dell'Ungheria occidentale nei documenti diplomatici italiani*, in *Italia e Ungheria (1920–1960). Storia, politica, società, letteratura, fonti*, szerk. F. Guida e R. Tolomeo, Cosenza, Periferia, 1991, 1–30. o.

⁴¹ Francesco Guida, *Ricciotti Garibaldi e il movimento nazionale albanese*, in „Archivio storico italiano”, CCCXXXIX, 1981, 1, 97–138. o.; Idem, *L'ultima spedizione garibaldina in Grecia (1912)*, in *Indipendenza e unità nazionale in Italia e in Grecia* (1985 októberében Athénben rendezett konferencia anyaga), Firenze, Olschki, 1987, 191–220. o.

⁴² Giuseppe Pierazzi, id. mű, 360. o.